

Doktori (PhD) értekezés tézisei

**A metafora és az irónia leírása és összevetése egy fogalmi
integrációs keretben**

Pálinkás István

Témavezető: Dr. Laczkó Tibor

DEBRECENI EGYETEM

Nyelvtudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2018

I. Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

A metaforát és az iróniát meglehetősen gyakran vizsgálják tudományos módszerekkel. Számos tudományterület kutatói tanulmányozzák e két jelenség különböző aspektusait időnként azzal a céllal, hogy feltárják a köztük lévő hasonlóságokat és különbségeket. Példaként említhető Camp (2006), Frith és Frith (2003), Griffin és Tsai (2006) valamint Happé (1993), akik szerint a metafora és az irónia megértése mentalizációs (tudatelméleti) képességeket (ToM) feltételez. Ez magába foglalja a hallgató (befogadó) azon implicit képességét, amely mentális állapotot tulajdonít másoknak. Ennek során a befogadó olyan célt és szándékot tulajdonít a megnyilatkozóknak, amely magyarázza vagy megjósolja annak viselkedését (Frith és Frith 2003).

Coulson és Gibbs (2002) szerint azonban a metafora és az irónia megértése különböző módon történik, mivel a metafora feldolgozásától eltérően az irónia megértése metareprezentációs képességeket feltételez a befogadó részéről.

Bár a metaforát és az iróniát már sokféle szempont alapján összehasonlították, még nem történt összevetés a rájuk jellemző feldolgozási mechanizmusok között esetlegesen fellelhető hasonlóságok és különbségek vonatkozásában. Ezért az értekezésben gondolatmódként (mode of thought) kezelem a metaforát és az iróniát, és összehasonlítom azok feldolgozását (reprezentációját) az elemzés fogalmi szintjén.

A metafora és az irónia szisztematikus összevetéséhez szükséges az említett gondolatmódok fogalmi összetevőinek feltárása és megértése. Ahogy a harmadik fejezetben megmutatom, a metaforikus reprezentáció korábbi modelljei elméleti és empirikus szinten egyaránt hasznosak, mert relatíve jól körülhatárolt leírásokat prezentálnak. Ezek a teóriák alkalmasak arra, hogy a metaforikus gondolkodás egyes eseteivel kapcsolatos intuíciókat teszteljenek. Azonban pontosan azért, mert a metaforikus kogníció potenciálisan magában hordozza az emberi képzelet és gondolkodás legkreatívabb aspektusait, a metafora reprezentációjának korábbi elméletei nem valószínű, hogy képesek megválaszolni a metaforához fűződő intuitív reakciókat. Továbbá az eddigi modellek nem fogalmazzak meg *explicit* állításokat a metafora feldolgozásával kapcsolatban.

Bár a kreatív gondolkodási képességet merev algoritmusokkal nem könnyű jellemezni, a kognitív nyelvészetnek megvan az eszköztára arra, hogy a metaforikus feldolgozás egyedi (idioszinkratikus) sajátosságait megvilágítsa, és arra is, hogy feltárja a metafora megértésekor aktív, feltételezhető mentális folyamatokat. Ezért ezen gondolatmód olyan leírására

vállalkozók, amely magában foglalja a lakoffi metaforamodellt (Lakoff és Johnson 1980) és a fogalmi ötvözés elméletét (Fauconnier és Turner 1994, 1998, 2002) egyaránt.

Ahogy azt a hatodik fejezetben látjuk, a '80-as, '90-es években született legmeghatározóbb verbális iróniaelméletek – az azokat kidolgozó kutatók állítása ellenére – korántsem nevezhetők általánosan magyarázó modelleknek, mivel kevésbé prototipikus iróniapéldák kezelésekor nehézségbe ütköznek. Felmerül a kérdés, hogy vajon az iróniának szigorú, tudományos keretek között történő definiálása szükséges vagy éppen lehetséges-e? Meggyőződésem szerint az ironikus megnyilvánulások *feldolgozási folyamatának* vizsgálata talán hasznosabb: újszerű és mélyebb betekintést nyújt az irónia jelenségébe.

A fejezetben továbbá felvázolom és megvizsgálom az irónia legmeghatározóbb mentális tér- és ötvözéselméleteit (pl. Coulson 2005; Kihara 2005). Ezek a modellek hozzájárultak az irónia tudományos vizsgálatához azáltal, hogy új perspektívát nyitottak: lehetőség nyílt arra, hogy az iróniát olyan gondolatmódként lehessen kezelni, amelyben a fogalmi ötvözés, integráció (blending) alapvető szerepet játszik. Mivel a blend alapú magyarázó elméletek, amelyekre a jelen fejezet kitért, különféle nehézségekbe ütköznek, egy újszerű, alternatív fogalmi integrációra épülő modellt vázlok fel a hetedik fejezetben.

Végezetül, a 2000-es évek elejétől a metafora és az irónia feldolgozásának vizsgálata fokozatosan az idegtudományok érdeklődésének középpontjába került. Egyre több empirikus kutatás foglalkozik azokkal a neurokognitív folyamatokkal, amelyek az említett gondolatmódok feldolgozásának hátterében állhatnak. Ezek a kísérletek elsősorban úgynevezett 'eseményfüggő potenciál' (ERP) jeleket vizsgálnak. Az ERP egy mért agyi válaszként is definiálható, amelyet közvetlenül egy kognitív, szenzorikus vagy motorikus esemény vált ki. Kognitív idegtudósok általában arra használják az ERP jeleket, hogy (emberekben) az információfeldolgozás fázisaihoz köthető agyi aktivitást vizsgálják. A metafora és az irónia kutatásával kapcsolatos neurokognitív vizsgálatok többsége egy sajátos ERP-re, az úgynevezett N400 komponensre fókuszál. Ez egy negatív deflexió, amely az inger prezentálásától számítva megközelítőleg 400 ms elteltével éri el a csúcát. A legtöbb ilyen kutatásban, a részt vevő alanyok olyan feleletválasztó (decision-making) feladatokat kapnak, amelyeknek az alapja monitoron prezentált nyelvi inger (vö. Arzouan és tsai 2007).

Feltételezések szerint az N400 egy olyan általános mutató, amely egy szóval kapcsolatos fogalmi tartalom mentális előhívásának nehézségi szintjére utal (vö. Kutas és Federmeier 2000), amely két dolog függvénye: maga a tárolt reprezentáció (például szófaj és gyakoriság) valamint a szöveggörnyezet által prezentált előhívó tényezők (Kutas és tsai 2006).

A kilencedik fejezetben azt vizsgálom, hogy a disszertációban prezentált újszerű metafora- és iróniaelméletek feltevéseit lehetséges-e összefüggésbe hozni az idegtudományokban fellelhető kutatási eredményekkel. Pszichológiai kísérletekből származó empirikus adatok szintén összevetésre kerülnek azokkal a feltevésekkel, amelyek a metafora–irónia összemérés kapcsán merültek fel a nyolcadik fejezetben. Amellett, hogy megvizsgálom azt, hogy vajon a metaforának és az iróniának a blend szintjén való összemérése – még ha csak a valószínűség szintjén is – összefüggésbe hozható-e az idegtudományok és a pszichológia bizonyos megállapításaival, a kilencedik fejezetben bemutatott interdiszciplináris elemzés talán segíthet jobban megérteni a két gondolatmód szemantikai keretben megfogalmazott feldolgozási mechanizmusát.

II. Az alkalmazott módszerek

A disszertációban felvázolok egy olyan alternatív, hibrid metaforamodell, amely tartalmaz elemeket a lakoffi metaforaleírásból (Lakoff és Johnson 1980) és a fogalmi ötvözés elméletéből (Fauconnier és Turner 1994, 1998, 2002) egyaránt. Az ebben az újszerű, komplementáris elméleti keretben tett elemzések a metaforikus példák mentálistér¹-szerkezetét hivatottak feltérképezni. Ez a módszer segít megérteni, hogy a jelentésterületek közötti projekciók és a fogalmi integráció (blending) hogyan játszanak fontos szerepet a metaforikus jelentés és az emergens struktúra létrejöttében; vagyis azt, hogy a metafora hogyan működik a szerveződés fogalmi szintjén.

Azért hogy megértsük a hibrid modell működését, két empirikus kutatást volt szükséges végezni. A kísérletek azt mérték, hogy a disszertáció által metaforának tartott példákat a „laikus (közönséges) nyelvhasználók”² figuratív módon értelmezték-e vagy sem. Átvitt értelmű reprezentáció esetén teljesül a megfogalmazott munkadefiníció fontos kitétele, miszerint a disszertációban felvázolt újszerű, blend alapú, alternatív metaforamodell a figuratív jelentésalkotás egyik eszköze.

Az első kísérletben a résztvevőket arra kértem, hogy különböző társalgási szituációkba ágyazott kifejezéseket fogalmazzanak át (parafrázáljanak). A második kutatásban a kísérleti alanyok azt az instrukciót kapták, hogy történeteket írjanak az első kutatásban már előforduló

¹ Fauconnier ([1985] 1994) szerint a mentális terek a munkamemóriában egymással kapcsolatban álló ideiglenes fogalmi csomagok, amelyek dinamikusan változhatnak a gondolat és a társalgás előrehaladtával.

² A 'laikus (közönséges) nyelvhasználó' kifejezés egyszerűen a nyelvészek és a kísérleti alanyok megkülönböztetésére szolgál.

kifejezések felhasználásával. A kísérletekben részt vevő alanyok által adott válaszokból következtetéseket vontam le a felhasznált példák (itemek) lehetséges feldolgozásával kapcsolatban, és teszteltem a hibrid metaforamodell működését olyanokon, amelyek metaforikusnak bizonyultak mind a két kísérletben.

Egy, még a szakirodalomban nem dokumentált iróniamodell konstruálásához felhasználtam a fogalmi ötvözés teóriáját (Fauconnier és Turner 1994, 1998, 2002) mint alapvető elméleti háttérrel. Az ironikus manifesztációk vizsgálata a példák mentálistér-szerkezetét tárta fel, továbbá azt tanulmányozta, hogy a fogalmi integráció hogyan vezet el emergens ironikus implikációkhoz.

Azért, hogy teszteljem a felvázolt iróniamodell működését, egy empirikus kutatásra volt szükség, amely a „laikus (közönséges) nyelvhasználók” által ironikusnak tartott példákat gyűjtött. A felmérésben közreműködőket arra kértem, hogy döntsék el azt, hogy bizonyos nyelvi példák ironikusak-e vagy sem. Ezután az alternatív, blend-alapú iróniamodell tesztelése következett. Ehhez néhány olyan példát használtam fel, amelyet a legtöbb kísérleti alany ironikusnak talált.

A disszertációban felvázolt újszerű, fogalmi integrációra épülő metafora- és iróniamodelleket szisztematikus módon összevettem. Ennek során a két feldolgozási mechanizmus felépítésének és működésének szembeállítása történik.

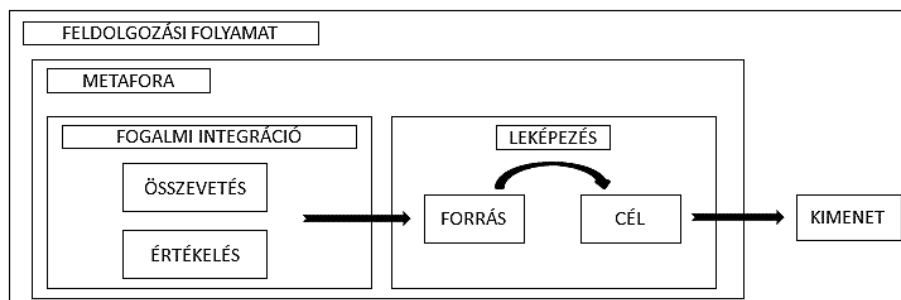
Az értekezésben bemutatott blend-alapú, kognitív szemantikai metafora- és iróniaelméleteket a lehetőségesség szintjén összevetem a metafora és az ironia tárgykörében végzett neurológiai, pszichológiai és pszicholingvisztikai kutatások eredményeivel. Vagyis a fogalmi integrációra épülő újszerű metafora- és iróniamodellek felépítését figyelembe véve olyan idegtudományi, pszichológiai és pszicholingvisztikai eredményeket kutatok fel, amelyek összefüggésbe hozhatók a két gondolatmódnak az értekezésben javasolt feldolgozási mechanizmusaival.

III. Az eredmények tézisszerű felsorolása

A metafora egy újszerű, blend alapú feldolgozási modellje

Az értekezésben felvázolok egy olyan alternatív, hibrid (komplementáris) metaforamodell, amely a szakirodalomban még nem dokumentált. Ez a teória a metaforát gondolatmódként kezeli, és a metaforikus reprezentációt két alapvető szakaszra osztja: a kezdeti – fogalmi integrációs (blend based) – fázisban lényegében fogalmi csomagokról való információgyűjtés

és az így kapott adatok rendezése történik. Ez kognitív tartalmak összevetését és értékelését foglalja magában. Megfelelő hasonlóság esetén – a második szakaszban – leképezés (projekció) történik az egyik tapasztalati tartományból (forrás) a másikba (cél). Vagyis a metafora teljes pályát fut be. A leképezés egyirányú (forrástartományból a céltartományba történik), és a forrásnak csupán azon elemei projektálódnak, amelyek kompatibilisek a céllal. Ez a folyamat emergens struktúra és átvitt értelmű jelentés konstruálódását eredményezi. Az imént felvázolt reprezentációs modell szemléltetéséhez lásd az 1. ábrát:

1. ábra. A metafora komplementáris modelljének sematikus ábrája

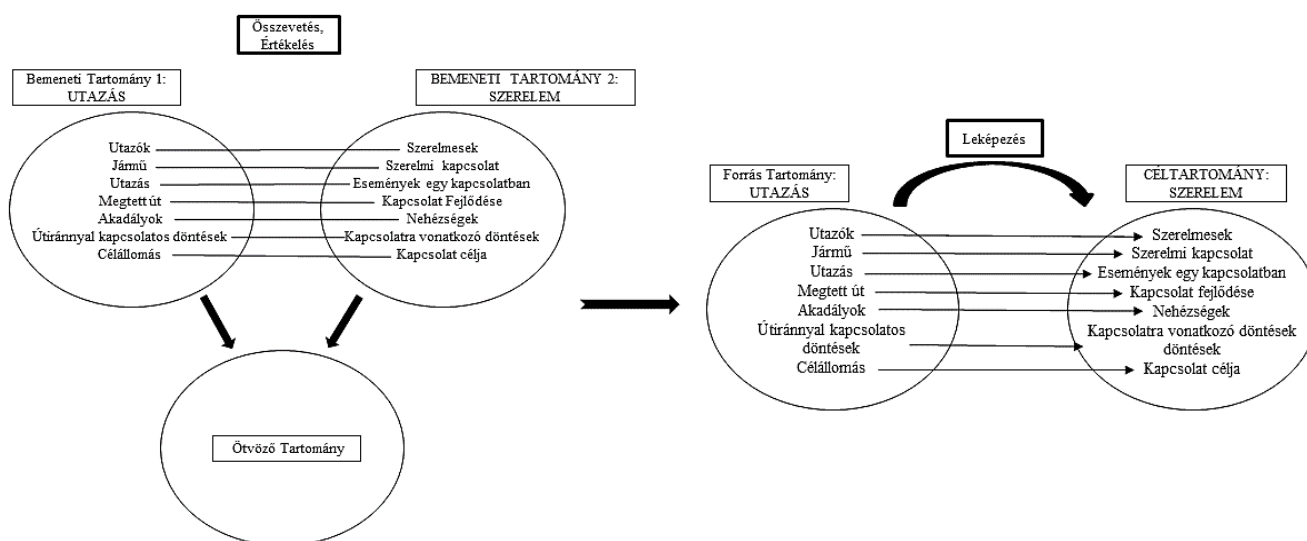
A modell egyedülálló és újszerű, mivel bár néhány korábbi reprezentációs teóriához hasonlóan magában foglalja a 'fogalmi integrációt' (pl. Fauconnier és Turner 1994, 1998, 2002), terminológiájában és struktúrájában hű marad a tradicionális lakoffi metaforaelmélethez (Lakoff és Johnson 1980).

Bár az értekezésben nem célom a metaforát tudományos módszerekkel meghatározni, egy munkadefiníciót fogalmazok meg, amely a metaforának a disszertáció által felvázolt feldolgozási modelljére épül. Két kísérletben a munkadefiníción alapuló nyelvi példák tesztelése történt, melynek során laikus nyelvhasználók válaszait vizsgáltam arra vonatkozóan, hogy a prezentált kifejezéseket figuratív módon értékelték-e vagy sem. Az eredmények azt mutatják, hogy a legtöbb kísérleti itemhez a vizsgálatban részt vevő alanyok többsége figuratív értelmezést társított. A kísérletekben felhasznált, a metafora munkadefiníciója alapján konstruált kifejezésekhez a kísérleti alanyok (többnyire és a munkaleírásnak megfelelően) átvitt értelmű jelentést társítottak. Közülük kettőt az értekezés ötödik, egyet pedig a nyolcadik fejezetében elemzek gondolatmódként a hibrid modell segítségével. Az alternatív metaforamodell illusztrálásához lásd a következő példát:

(1) Éva és Balázs együtt járnak évek óta. Egyik nap azonban – egy kisebb veszekedés után – Éva így szól Balázshoz:

Éva: Balázs, úgy érzem, **a kapcsolatunk zsákutcába jutott**.

Ahogy a 2. ábra mutatja, „A kapcsolatunk zsákutcába jutott” példa komplementáris modellben való reprezentációja két fázisból áll: először – az összevetés szakaszában – a bemenetek közötti megfelelések beazonosítása történik.

2. ábra. A „Kapcsolatunk zsákutcába jutott” példa komplementáris feldolgozási sémája

A jelentéstartományok összevetésre kerülnek, amely során a releváns fogalmi metafora A SZERELEM (NEM MÁS MINT) UTAZÁS³ összetartozó elemeket világít meg közöttük. Vagyis az Ötvöző Tartományban (Blendben) a SZERELEM fogalmára vonatkozó tudásstruktúra bizonyos elemei illesztésre kerülnek az UTAZÁS fogalmi terület meghatározott elemeivel. Így tehát például az UTAZÁS tartományból az 'utazók', a SZERELEM tartományból a 'szerelmesek', vagy az utazáshoz használt 'jármű' a 'szerelmi kapcsolattal' hozható reprezentációs viszonyba (lásd a 2. ábrát).

A feldolgozás második szakaszában – miután a két jelentéstartomány között fennálló kapcsolatok (legalább) egy része azonosításra került – fogalmi területek közötti leképezés történik a forrás felől a cél irányába. Ezt a folyamatot a jobbra mutató nyilak jelzik a 2. ábrán. A projekció a metaforizációs folyamat előfeltétele, amelyben az UTAZÁS-ról való tudás a

³ Ezen metafora további elemzéséhez lásd Gentner és tsai (2001); Gibbs (1998); Imaz és Benyon (2007); Kövecses (2002, 2004, 2005); Lakoff (1993, 2008); Lakoff és Johnson (1980); Shen (2002); Tendahl (2009).

SZERELEM-ről való megnyilatkozást teszi lehetővé. Vagyis egy zsákutcahoz köthető fizikai és perceptuális állapot és egy gondterhelt kapcsolat metaforikus megfeleltetése történik.

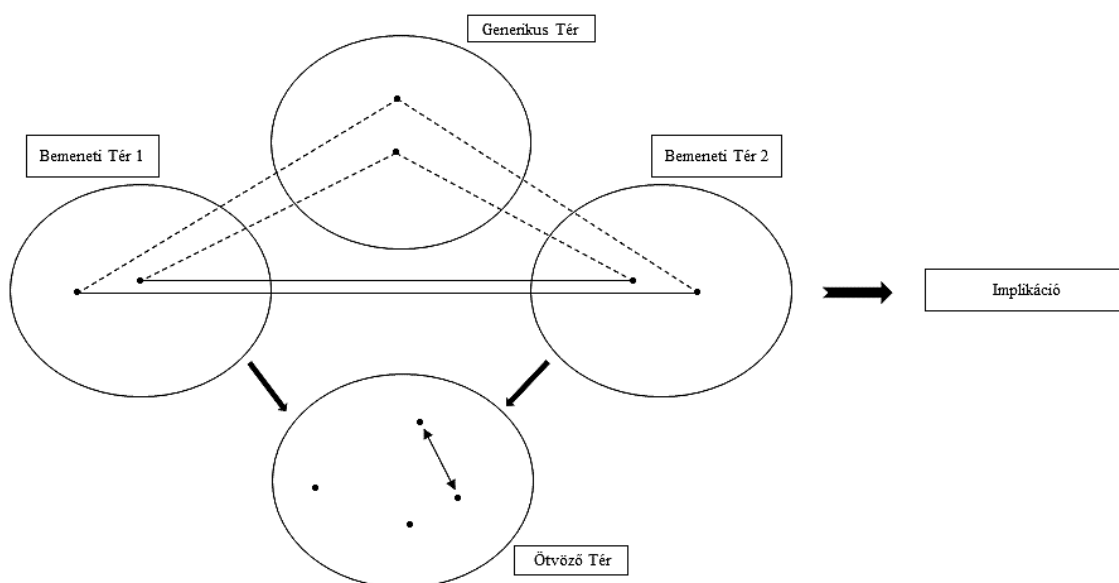
Az irónia egy blend alapú feldolgozási modellje

Meglátásom szerint az irónia egy sokszínű jelenség, amelyet egy tudományos definíció keretei közé szorítani kihívást jelentő feladat. Ehelyett azonban célszerűbb az iróniát Wittgenstein (1953) 'családi hasonlóságok' elmélete felől megközelíteni. A teória szerint egy család tagjai lehetnek hasonlóak annak ellenére, hogy nincs olyan közös tulajdonság, amely *mindegyikükben* megtalálható lenne. Ugyanígy, bár számos játék hasonlít egymáshoz, nehéz lenne megmondani azt, hogy mi a közös például az ötdőlőben, a sakkban, a teniszben és a társasjátékban. Ha – a nyilvánvaló hasonlóságok ellenére – nincs a játékokban közös vonás, bátor (és talán kockázatos) vállalkozás lenne megpróbálni a 'játék' fogalmát általános definícióval meghatározni. Valószínűbb az, hogy a család esetében egyén(ek), a játékok vonatkozásában pedig a különböző játék(típus)ok egyedülálló (idioszinkratikus) vonásai *együttesen* alkotják a 'kategóriát' (ebben az esetben a 'családot' és a 'játék' fogalmát).

A disszertáció hasonló elvet követ az iróniával kapcsolatban. Ahogy a hatodik fejezetben megmutatom, bár a különböző iróniaelméletek az irónia bizonyos aspektusait kellően magyarázzák, még nem sikerült ezt a jelenséget egy teljesen igazolható definícióval meghatározni. Ez talán annak köszönhető, hogy az iróniát nem lehet egy (egyetlen) tudományos leírással magyarázni, valamint annak, hogy az ironikus manifesztációk egymáshoz hasonló jelenségek családját alkotják; így célszerűbb azokat 'népi teóriaként' kezelni. Ez azt jelenti, hogy egy szisztematikus kulturális, fogalmi vagy pszichológiai iróniamodell hiányában közös szociokulturális háttérrel rendelkező egyének iróniának tekintenek bizonyos átvitt értelmű kifejezéseket. Mivel az irónia nem koherens fogalom, a manifesztációi egymáshoz hasonló jelenségek *családját* alkotják.

Bár az iróniát talán nem lehet egy tudományosan megalapozott teóriával meghatározni, bizonyos hasonlóságmarkerek (pl. fogalmi integráció) mentén egy csoportba sorolom az ironikus manifesztációkat, és egy munkadefiníciót fogalmazok meg, amely lényegében megegyezik az irónia blend alapú feldolgozási modelljével: az irónia egy olyan gondolatmód, amelynek feldolgozása konfliktusos fogalmi tartalmak projekcióját foglalja magába diszkrepáns bemeneti mentális konstrukciókból egy közös integráló térbe, a blendbe. Az itt lévő ellentmondás feloldása emergens implikációkhoz vezet, amely többféle lehet. Többségük a

megnyilatkozó felől való negatív értékelést fejez ki. Az imént felvázolt reprezentációs modell szemléltetéséhez lásd a 3. ábrát:

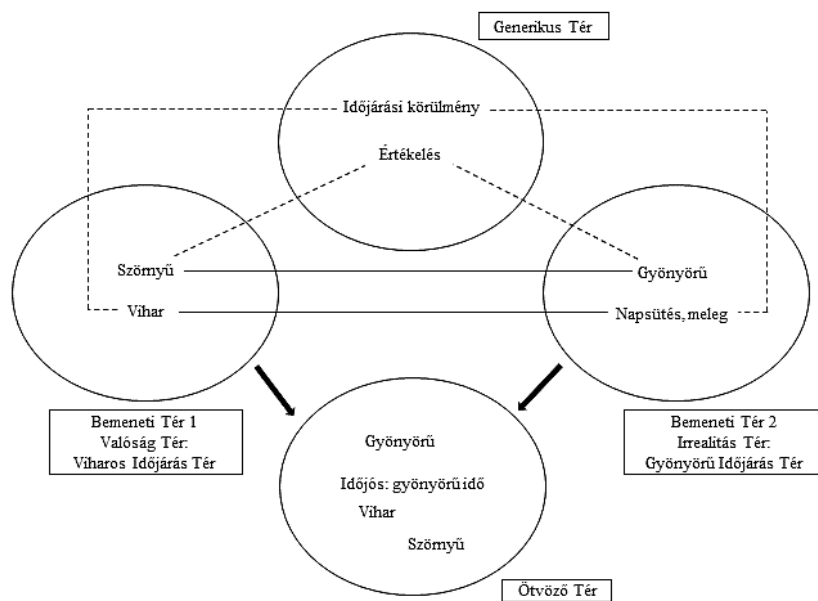
3. ábra. Az ironia újszerű, blend alapú modelljének sematikus ábrája

A konstruált iróniamodell teszteléséhez egy kísérlet kapcsolódik, amelyben laikus nyelvhasználók által ironikusnak vélt példákat gyűjtök. Ezután az ironia blend alapú modelljének tesztelése következik néhány olyan (kísérleti) itemen, amelyet a legtöbb kísérletben részt vevő alany ironikus jelenségnek tart. Az elemzések azt mutatják, hogy a felvázolt blend alapú reprezentációs modell sikeresen magyarázza ezeket a példákat.

Az ironia fogalmi integrációs leírását a következő példa szemlélteti:

(2) Egy házaspár (Adél és Norbert) rövid kirándulást tervez a hétvégére. A tervezett kirándulás reggelén viharos az idő. Adél az ablakhoz lép, kinéz rajta, és így szól:

Adél: **Milyen szép időnk van ma!**

4. ábra. A „Milyen szép időnk van ma” ironikus példa blend alapú feldolgozási sémája

Ahogy a fenti ábra mutatja, a feleség megjegyzésének reprezentációja két konfliktusos bemeneti mentális tér fogalmi integrációján keresztül is történhet. Ezek a terek a bennük lévő időjárási körülmények és azok értékelése szempontjából is különböznek: míg a Valóság Tér viharral kapcsolatos információkat tartalmaz, az Irrealitás Tér gyönyörű időjárási körülményekre utaló adatokat foglal magába (mint például ’napfény’ és a ’meleg’).

A két különféle időjárási körülmény értékelésére vonatkozó népi modellek is különböznek: míg a viharost időjárás általánosan szörnyűnek tartják, legtöbbször valószínűleg egyetértenek abban, hogy a napsütéses és meleg idő gyönyörű.

A bemeneti terek egyes elemei ellentéteknek is tarthatók. Néhány ilyen relációt a 4. ábrán a bemeneti terek között lévő vízszintes összekötő vonalak jelölnek. Így tehát a ’vihar’ a ’napsütéshez’ és a ’meleghez’, a ’szörnyű’ pedig a ’gyönyörűhöz’ kötődik.

A Generikus Tér olyan információt tartalmaz, amelyet a Viharos Időjárás Tér és a Gyönyörű Időjárás Tér egyaránt magába foglal. Így tehát a bemeneti mentális terek közötti absztrakt megfelelések a következők: ’időjárási körülmény’ és ’értékelés’.

Az Ötvöző Tér örököl struktúrát mindkét bemenetből: a ’viharos időjárást’ a Bemeneti Tér 1-ből és a ’pozitív értékelést’ a Bemeneti Tér 2-ből. Ezt azt eredményezi, hogy ütközés történik a rossz időjárásról és a hozzá kapcsolódó negatív értékelésről való népi tudás és a pozitív értékelés között. Ez az Ötvöző Tér-ben lévő ellentmondás vezet egy emergens ironikus hatás kialakulásához.

A metafora és az irónia összehasonlítása egy fogalmi integrációs keretben

A disszertációban konstruált blend alapú metafora- és iróniamodellek szembeállítását történik egy szisztematikus összevetésen keresztül a reprezentációk felépítése és működése vonatkozásában. Ez alapján a következő általános megállapítások tehetők:

- A metafora és az irónia feldolgozására két különböző kognitív berendezkedés jellemző: míg a metaforikus reprezentáció (repM) alapját jelentéstartományok adják, addig az irónia megértési folyamata mentális terekre épül.
- A fogalmi ötvözés fázisában a repM eredendően két mentális konstrukcióra (forrás- és céltartomány) épül, míg a repI több fogalmi összeállítást (mentális teret) is megenged.
- Csak a repM feltételez egyik bemeneti konstrukcióból a másikba való projekciót.
- A repM során csak azok az elemek projektálódnak a céltartományba, amelyek kompatibilisek azzal – a repI-ben a blend jellemzően konfliktusos elemeket (is) tartalmaz.
- A repI és a repM egyaránt magában foglal egy fogalmi integrációs fázist.

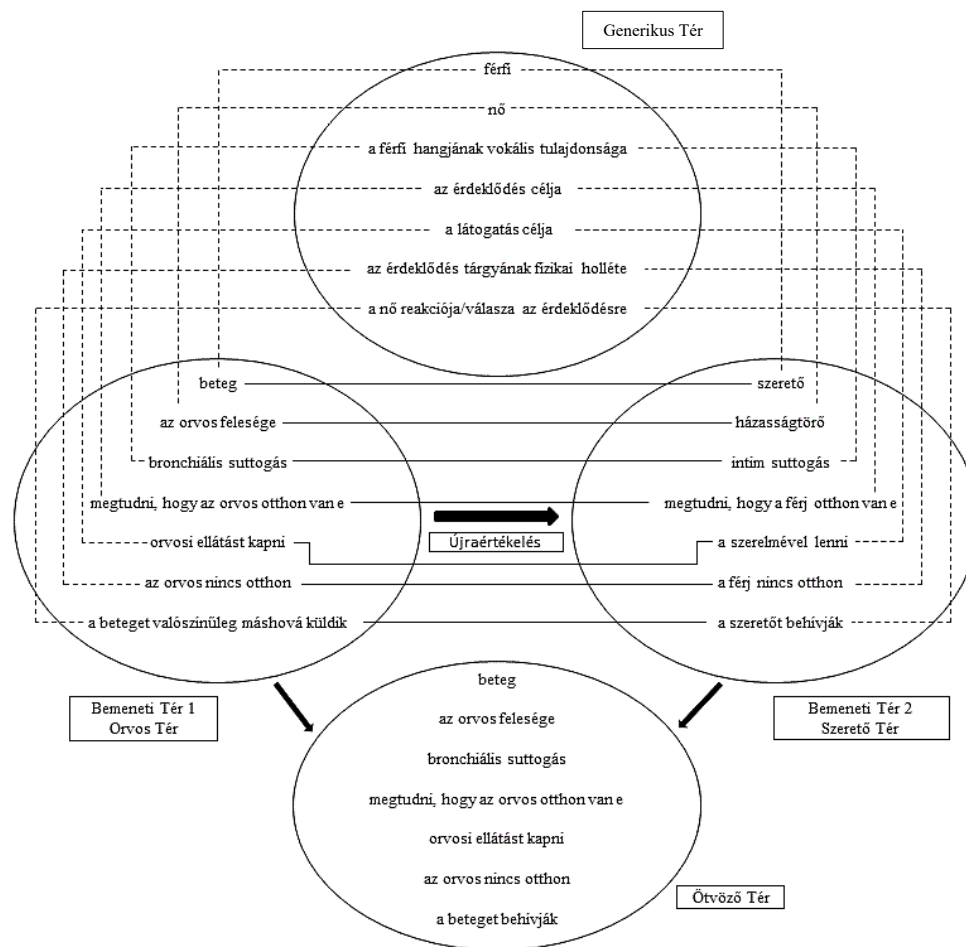
Ahogy azt a két gondolatmód feldolgozásának fenti összevetése mutatja, bár a metafora és az irónia megértése is tartalmaz fogalmi ötvözést, alapvető különbség van a mentális feldolgozásuk tekintetében. Ezért a metaforikus és ironikus reprezentáció különbözőségét hangsúlyozó megállapításokkal (lásd pl. Eviatar és Just 2006) egyetértve azon az állásponton vagyok, hogy a metafora és az irónia feldolgozása *nem* ugyanolyan mechanizmusok alapján történik.

Az irónia és a vicc blend alapú összevetése

A fogalmi ötvözés elmélete (Fauconnier és Turner 1994, 1998, 2002) egy olyan keretrendszer, amely nem csak a metafora és az irónia összevetésére használható, hanem az újraelemző típusú vicc és a nem-újraértékelő típusú irónia szembeállítására is. Lásd az alábbi példát:

(3) „Doktor úr itthon van?” – kérdezte a beteg hörgő, suttogó hangon. – „Nincs.” – suttogta az orvos csinos, fiatal felesége. – „Gyere be gyorsan!”

A fenti vicc újraértelmező típusú, hiszen megértéséhez a feldolgozás bizonyos pontján újraértékelés szükséges. Ezáltal ’lesz/’válík’ például a betegből szerető, az orvos feleségéből pedig házasságtörő. Lásd az 5. ábrát:

5. ábra. A doktoros vicc mentálistér-struktúrájának sematikus ábrája

Ahogy azt a fenti ábra mutatja, a bementi mentális terek ebben a példában az Orvos Tér és a Szerető Tér. A Blend főleg az Orvos Tér tartalmából építkezik. Azonban a vicc csattanója („Gyere be gyorsan!”) szelektív projekciót indukál mindkét bemeneti térből: míg a 'beteg' az Orvos Térből, addig a '(szívélyes) invitálás' a Szerető Térből képeződik le, amelynek aktiválódása azon információk mentén is legitimmé válik, hogy a fiatal és csinos feleség suttog. Így a 'beteget behívják' mentális tartalom az Orvos Térben fogalmi konfliktust szül, konceptuális ötvözést (blendet) indukál; ugyanakkor aktiválja a Szerető Teret, amely a következő tartalmat vetíti elő: két szerető titokban találkozik, ahol a (látogató) férfi titkolózó, suttogó hangon érdeklődik afelől, hogy a hölgy férje otthon van-e. A feleség nemmel válaszol, és behívja a szeretőjét a házba.

Fontos megjegyezni, hogy a Szerető Tér önmagában nem indukál humoros hatást. Az orvos vicc megértése is a két bemeneti tér szisztematikus összevetésére épül, amely során a leképezés számos kapcsolatot azonosít be az Orvos Tér és a Szerető Tér között. Ezért – ahogy az az 5. ábrán is látható – például a 'beteg' a 'szeretőre' projektál, a 'doktor házastársa' a 'csalfa

feleségre', a 'bronchiális (betegségekre utaló, hörgő) suttogás' pedig az 'intim suttogásra'. (Ezek a megfelelések absztrakt szinten is nyomon követhetők a Generikus Térben). Végezetül fontos látni, hogy a vicc megértéséhez az elhangzott szövegnek a bemeneti terek között beazonosított kapcsolatok mentén való újraértékelése szükséges. Ennek során a 'beteg' 'szeretővé' 'válík', a 'doktor házastársa' 'csalfa feleséggé', és így tovább.⁴ Az újraértékelés – amelyet a jobbra mutató nyilak jelölnek az 5. ábrán – kulcs eleme a megértésnek. Ez a folyamat a viccet reprezentáló figyelmét fokozatosan a Szerető Térre fókuszálja.

A nem újraértelmező típusú ironia csoportjába azok az ironikus jelenségek tartoznak, amelyek feldolgozásához nem szükséges (a fenti vicc megértésénél látott) újraértékelés. Erre egy példa a (2)-ben bemutatott szituáció.

A disszertációban összevetem az újraelemző típusú vicchez (RtJ) és a nem újraértékelő típusú iróniához (NrI) társított mentálistér-struktúrákat, és a következő különbségekre hívom fel a figyelmet: az NrI-k esetében a konfliktusos blend az, ami az ironikus implikációhoz vezet. Ezzel ellentétben az RtJ-k feldolgozásánál a 'fogalmi feszültséggel teli' ötvöző tér csupán egy folyamatot indít el, amely során az egyik bemeneti tér újraértelmezése történik meg a közte és a másik bemeneti tér között beazonosított kapcsolódások mentén. Másképp fogalmazva, az NrIk feldolgozása esetén a bemeneti terek össze nem illő elemeinek szelektív projekciója konfliktusos blendhez vezet, és az emergens implikáció ennek az inkongruitásnak az eredménye. Ezzel ellentétben az RtJk reprezentációjában a humoros hatás a bemeneti terek közötti kapcsolatkeresésnek, de főleg az egyik bemeneti térnek a realizálódott kapcsolatok mentén való újraértékelésének köszönhető.

Összességében elmondható, hogy a fogalmi integráció alkalmas arra, hogy összemérje az újraelemző típusú viccet és a nem újraértékelő típusú iróniát. Továbbá, a doktoros vicc blend alapú elemzése megmutatja, hogy nem csak a metaforát és az iróniát, hanem a viccet is lehetséges gondolatmódként kezelni. Ez az elképzelés a humor kutatásában új orientációt jelenthet.

A metafora és az ironia blend alapú modelljeinek lehetséges neurolingvisztikai és pszichológiai összefüggései

Az értekezésben megmutatom, hogy a 'fogalmi blend' (mint szemantikai fogalom) segíthet a skizofrén betegek metafora- és iróniareprezentációját neurolingvisztikai kontextusba helyezni.

⁴ Érdemes megjegyezni, hogy a hölgy a Szerető Térben egyúttal az orvos felesége is. Azonban – funkcionális értelemben – ő ott a férfi szeretője. Ezért kapta a 'házasságtörő' (és nem az 'orvos felesége') megjelölést.

Demonstrálom, hogy a fogalmi ötvözés a lehetőségesség szintjén kapcsolatba hozható néhány olyan megállapítással, amely a metaforához és az iróniához köthető neurológiai és pszichológiai kutatások során láttak napvilágot.

Az értekezésnek a skizofrén betegek metafora- és iróniareprezentációjára vonatkozó elemzéseit három fő megállapítással szolgálják. Először: egyes, a (kognitív-szemiotikai) szakirodalomban (pl. Brandt és Brandt 2005) megtalálható felvetésekkel ellentétben a disszertáció feltételezi, hogy a skizofrén betegek számára funkcionálisan elérhető a fogalmi integráció (mint fogalmi operáció) a metafora feldolgozása során. Másodszor: magas IQ szinttel rendelkező skizofrén betegekhez hasonlóan, az *alacsony* IQ szinttel ($IQ \leq 106$) rendelkező skizofrén betegek esetén is szerepet kaphat a fogalmi integráció az irónia megértésekor. Ez utóbbi páciensek esetén azonban a blend 'beragadni' látszik, mivel talán nincs hatékony eszköz ezeknek a betegeknek arra, hogy az Ötvöző Térben lévő inkongruitást feloldják. Ez hátrányosan befolyásolhatja a betegek tudatelméleti (ToM) képességeit (Frith és Frith 2003), ami meggátolja őket abban, hogy felismerjék a megnyilatkozó ironikus szándékát. Harmadszor: skizofrén betegeknek a metafora megértésével kapcsolatos nehézségei esetleg olyan hiányos blendeknek is köszönhetők, amelyek meggátolják a metaforát abban, hogy az 'teljes pályát járjon be'.

Röviden: bár az irónia feldolgozása skizofrén betegek esetén feltételezhető egy ötvöző fázist, az ezekre a páciensekre jellemző iróniareprezentációs deficit a blendet követő folyamatokkal függhet össze. Ezzel ellentétben, a metafora megértésének nehézsége skizofrén betegek esetében talán már a fogalmi integrációs fázisban történő anomáliákra visszavezethető. Vagyis míg az irónia reprezentációja (ezekben a betegekben) nagymértékben függhet a befogadó tudatelméleti (ToM) képességeitől, addig a metafora reprezentációs nehézsége szemantikai deficit következménye lehet. Ez a különbség kompatibilis azzal a disszertációban tett feltételezéssel, amely szerint a metafora és az irónia feldolgozása másféle mechanizmusok alapján történhet.

Az értekezésben, skizofrén betegekben a metafora és az irónia reprezentációja közben történő fogalmi integrációval kapcsolatban újszerű megállapításokat teszek. Ezek a tételek a metaforában és az iróniában inherensen rejlő fogalmi ötvözés 'agyi aktivációs mintázatának' (neural activation pattern) empirikus (főleg fMRI) vizsgálatához is elméleti háttérrel nyújthatnak. Ezen kívül, a skizofrén betegekben a metafora és az irónia reprezentációja közben történő fogalmi integrációnak a vizsgálata hasznos lehet a skizofrénia diagnosztizálásában és terápiájában egyaránt. Ez jövőbeli kutatások gyümölcsöző terepéül is szolgálhat.

Végezetül, egyes pszichológiai kutatások szerint az iróniát nehezebb feldolgozni, mint a metaforát (lásd pl. Colston és Gibbs 2002). A metafora és az irónia általános szemantikai struktúrájának a disszertációban való összevetése kompatibilis ezzel az állítással.

IV. A tézisfüzetben hivatkozott források bibliográfiája

- Arzouan, Y., Goldstein, A., & Faust, M. (2007). Brainwaves are stethoscopes: ERP correlates of novel metaphor comprehension. *Brain Research*, 1160, 69–81.
- Brandt, L., & Brandt, P. (2005). Making sense of a blend: A cognitive-semiotic approach to metaphor. *Annual Review of Cognitive Linguistics*, 3, 206–249.
- Camp, E. (2006). Metaphor in the mind: The cognition of metaphor. *Philosophy Compass*, 1, 154–170.
- Colston, H., & Gibbs, R. (2002). Are irony and metaphor understood differently? *Metaphor and Symbol*, 17, 57–80.
- Coulson, S. (2005). Sarcasm and the space structuring model. In: S. Coulson & B. Lewandowska-Tomaszczyk (Eds.), *The Literal and Nonliteral in Language and Thought* (pp. 129–144). Berlin: Peter Lang.
- Eviatar, Z., & Just, M. (2006). Brain correlates of discourse processing: An fMRI investigation of irony and metaphor processing. *Neuropsychologia*, 44, 2348–2359.
- Fauconnier, G. ([1985] 1994). *Mental Spaces*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fauconnier, G., & Turner, M. (1994). *Conceptual projection and middle spaces*. Department of Cognitive Science, University of California, San Diego. Technical Report No. 9401. (available at: www.cogsci.ucsd.edu/research/files/technical/9401.pdf).
- Fauconnier, G., & Turner, M. (1998). Conceptual integration networks. *Cognitive Science*, 22, 133–187.
- Fauconnier, G., & Turner, M. (2002). *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- Frith, U., & Frith, C. (2003). Development and neurophysiology of mentalizing. *Philosophical Transactions of the Royal Society: Biological Sciences*, 358, 459–473.
- Gentner, D., Bowdle, B., Wolff, P., & Boronat, C. (2001). Metaphor is like analogy. In: D. Gentner, K. Holyoak & B. Kokinov (Eds.), *The Analogical Mind: Perspectives from Cognitive Science* (pp. 199–253). Cambridge, MA: MIT Press.
- Gibbs, R. (1998). The fight over metaphor and thought in language. In: A. Katz, C. Cacciari, R. Gibbs & M. Turner (Eds.), *Figurative Language and Thought* (pp. 88–118). New York: Oxford University Press.
- Griffin, R., Friedman, O., Ween, J., Winner, E., Happé, F., & Brownell, H. (2006). Theory of mind and the right cerebral hemisphere: Refining the scope of impairment. *Laterality*, 11, 195–225.

- Happé, F. (1993). Communicative competence and theory of mind in autism: A test of relevance theory. *Cognition*, 48, 101–119.
- Imaz, M., & Benyon, D. (2007). *Designing with Blends: Conceptual foundations of Human–Computer Interaction and Software Engineering*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kihara, Y. (2005). The mental space structure of verbal irony. *Cognitive Linguistics*, 16, 513–530.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2004). *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kutas, M., & Federmeier, K. (2000). Electrophysiology reveals semantic memory use in language comprehension. *Trends in Cognitive Sciences*, 4, 463–470.
- Kutas, M., Van Petten, C., & Kluender, R. (2006). Psycholinguistics Electrified II: 1994–2005. In: M. Traxler & M. Gernsbacher (Eds.), *Handbook of Psycholinguistics* (2nd Edition) (pp. 659–724). New York: Elsevier Press.
- Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. In: A. Ortony (Ed.), *Metaphor and Thought* (2nd Edition) (pp. 202–251). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, G. (2008). The neural theory of metaphor. In: R. Gibbs (Ed.), *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought* (pp. 17–38). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Shen, Y. (2002). Cognitive constraints on verbal creativity. In: E. Semino & J. Culpeper (Eds.), *Cognitive Stylistics: Language and cognition in text analysis* (pp. 211–230). Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Tendahl, M. (2009). *A Hybrid Theory of Metaphor: Relevance Theory and Cognitive Linguistics*. Houndmills, Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan. University Press.
- Wittgenstein, L. (1953). *Philosophical Investigations*. New York: Macmillan.

**DEBRECENI
EGYETEM**

**DEBRECENI EGYETEM
EGYETEMI ÉS NEMZETI KÖNYVTÁR**

H-4002 Debrecen, Egyetem tér 1, Pf.: 400
Tel.: 52/410-443, e-mail: publikaciok@lib.unideb.hu

Nyilvántartási szám: DEENK/354/2018.PL
Tárgy: PhD Publikációs Lista

Jelölt: Pálincás István
Neptun kód: IIGZI8
Doktori Iskola: Nyelvtudományok Doktori Iskola
MTMT azonosító: 10049255

A PhD értekezés alapjául szolgáló közlemények

Idegen nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (3)

1. **Pálincás, I.:** Metaphor, irony and blending.
Argumentum (Debr.). 10, 611-630, 2014. EISSN: 1787-3606.
2. **Pálincás, I.:** The Pragmatic Blend.
Argumentum (Debr.). 4, 204-213, 2008. EISSN: 1787-3606.
3. **Pálincás, I.:** The Development of the Senses: Metaphorical Extension or Conceptual Integration?
Argumentum (Debr.). 2, 191-197, 2006. EISSN: 1787-3606.

Idegen nyelvű tudományos közlemények külföldi folyóiratban (2)

4. **Pálincás, I.:** Blending and folk theory in an explanation of irony.
Rev. Cogn. Linguist. 12 (1), 64-98, 2014. ISSN: 1877-9751.
DOI: <http://dx.doi.org/10.1075/rcl.12.1.03pal>
IF: 0.387
5. **Pálincás, I.:** Irony and the Standard Pragmatic Model.
Inter. J. Eng. Ling. 3 (5), 14-19, 2013. ISSN: 1923-869X.
DOI: <http://dx.doi.org/10.5539/ijel.v3n5p14>

**DEBRECENI
EGYETEM**

**DEBRECENI EGYETEM
EGYETEMI ÉS NEMZETI KÖNYVTÁR**

H-4002 Debrecen, Egyetem tér 1, Pf.: 400
Tel.: 52/410-443, e-mail: publikaciok@lib.unideb.hu

Magyar nyelvű konferencia közlemények (1)

6. **Pálincás, I.:** Fogalmi integráció és képek a metafora és az irónia feldolgozásában.

In: Nyelv és kép. Szerk.: Gedő Tamás, Sárdi Csilla, Kodolányi J. Főisk. ; Budapest : Tinta,
Székesfehérvár, 199-207, 2015, (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához, ISSN
1419-6603 ; 176.) ISBN: 9789634090229

A közlő folyóiratok összesített impakt faktora: 0,387

**A közlő folyóiratok összesített impakt faktora (az értekezés alapjául szolgáló közleményekre):
0,387**

A DEENK a Jelölt által az iDEa Tudóstérbe feltöltött adatok bibliográfiai és tudományometriai ellenőrzését a tudományos adatbázisok és a Journal Citation Reports Impact Factor lista alapján elvégezte.

Debrecen, 2018.11.14.

